

УДК 371.15+373.66

Корнецьук В. В., Волошенко М. О.*

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ-ДЕВІАНТАМИ

У статті обґрунтовано необхідність цілеспрямованої підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з підлітками-девіантами, запропоновано дидактичні заходи щодо реалізації такої підготовки у ВНЗ, які передбачають застосування тренінгового та кейс-навчання. Розкрито зміст апробованого тренінг-курсу «Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки». Схарактеризовано етапи підготовки майбутніх соціальних працівників до такої роботи – теоретичний, практичний, закріплювальний.

Ключові слова: соціальний працівник, підліток-девіант, професійна підготовка, тренінг-курс.

Особливо вразливою демографічною групою щодо розвитку девіантної поведінки є підлітки, адже підлітковий вік є тим складним періодом онтогенезу людини, коли відбувається докорінна перебудова раніше сформованих психологічних структур, закладаються основи свідомої поведінки, визначається загальна спрямованість у формуванні моральних якостей і соціальних настанов. Девіації відображають негативне ставлення підлітків до соціального середовища, соціальних норм, традицій, впливають на мотивацію їхніх вчинків, ставлення до себе та суспільства. Споживча орієнтація, посилення індивідуальних цінностей, відчуження від суспільного життя, особистісний і груповий егоїзм, відчуженість від дорослих, зневіра та байдужість до всього, відчуття всюдозволеності, пасивне ставлення до навчання, шкідливі звички, захоплення азартними іграми, втечі з дому – є типовими проявами девіантної поведінки в підлітковому середовищі, що зазвичай переростає в аморальний чи противоправний образ життя. Особливу роль у роботі з підлітками-девіантами відведено соціальним працівникам, які на професійному рівні здійснюють профілактику й корекцію такої поведінки.

Сьогодні накопичено чималий теоретичний і емпіричний матеріал з проблем девіації: висвітлено загальні засади девіантної поведінки (А. Демічева, Л. Кучерявенко, Т. Мальцева, А. Нікітін та ін.); проаналізовано можливості її корекції та профілактики (Т. Андронюк, Н. Апетик, В. Афанасьєва, О. Дорогіна, А. Досін, Н. Завацька, Н. Зобенько, Г. Золотова, Г. Корчова, Л. Линник, Т. Малихіна, С. Немченко, Т. Окушко, Н. Онищенко, Л. Просандєєва, О. Сердюк, І. Сидорук, О. Удалова та ін.); досліджено підготовку майбутніх соціальних педагогів та вчителів до роботи з підлітками девіантної поведінки (Л. Вейланде, М. Малькова, І. Островська-Бугайчук, Н. Пихтіна, М. Ярошко та ін.). Постійне зростання чисельності підлітків-девіантів, посилення ролі соціальних служб щодо профілактики та корекції такої поведінки в підлітковому середовищі зумовлюють необхідність цілеспрямованої підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з ними.

Мета статті – розкрити дидактичні можливості підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з підлітками-девіантами в процесі навчання у ВНЗ.

Для підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з підлітками-девіантами авторами розроблено тренінг-курс «Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки», який передбачає 3 змістові модулі. Для першого модулю «Теоретичні засади профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки» заплановано 18 годин лекційних занять та 8 годин самостійної роботи; другого модулю «Теоретичні засади профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки» – 12 годин практичних, 18 годин тренінгових занять і 20 годин самостійної роботи; третього модулю «Виконання профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки» – 4 години практичних занять, 10 годин самостійної роботи (загалом 3 кредити навчального часу – 90 годин).

© Корнецьук В. В., Волошенко М. О.

Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з підлітками-девіантами здійснюється в три етапи. Перший етап – теоретичний – має на меті систематизацію та узагальнення знань студентів щодо сутності, особливостей, форм і причин виникнення девіантної поведінки підлітків; вікових і психологічних особливостей підлітків-девіантів; основних принципів, методів, форм і засобів профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків; нормативно-правових документів щодо соціально-правового захисту прав дитини. Цей етап відбувається в межах лекційних занять (аудиторна робота) та самостійної роботи студентів (позааудиторна робота).

Другий етап – практичний – має на меті формування вмінь та якостей, необхідних майбутнім соціальним працівникам для роботи з підлітками-девіантами. Цей етап реалізується в межах практичних і тренінгових занять (аудиторна робота), а також самостійної роботи студентів (позааудиторна робота). Так, на практичних заняттях розв'язуються ситуаційні завдання (кейси), спрямовані на формування дидактичних, організаторських, комунікативних, діагностичних, перцептивних, сугестивних та академічних умінь, необхідних для виконання профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки. Тренінгові заняття передбачають виконання спеціально дібраних тренінгових вправ, спрямованих на формування в майбутніх соціальних працівників мотиваційної зорієнтованості на міжособистісну комунікацію; самоконтролю у спілкуванні; здатності до управління власними емоціями, розпізнання емоцій інших людей, емпатії; здатності до аналізу та оцінювання власної діяльності; до вольової саморегуляції; реалізацію власних потреб у професійному саморозвитку тощо.

Третій етап – закріплювальний – спрямований на закріплення здобутих на попередніх етапах знань, умінь та якостей у процесі реальної професійної діяльності. Цей етап відбувається в межах практичних занять, які проводять зі студентами соціальні працівники на базі соціальних служб, клієнтами яких є підлітки девіантної поведінки; волонтерської діяльності майбутніх соціальних працівників (позааудиторна робота).

Розглянемо заняття запропонованого тренінг-курсу більш докладно. Так, підготовка майбутніх соціальних працівників до зазначеного виду діяльності передбачає проведення лекцій з тем:

- «Підлітковий вік та його особливості»: ознайомлення студентів з хронологічними межами підліткового віку та їх залежністю від соціокультурних умов; визначення головних особливостей цього періоду (психофізіологічних, особистісних, інтелектуальних); аналіз суперечливого характеру цього періоду, що призводить до кризи підліткового віку; виявлення особливостей розвитку особистості підлітка, процесу його самопізнання; характеристика особливостей ставлення підлітка до себе, до свого майбутнього, а також до дорослих та однолітків;

- «Девіантна поведінка та причини її виникнення»: визначення змісту понять «поведінка», «девіація», «девіантна поведінка»; характеристика особливостей поведінки в підлітковому віці; класифікація девіантної поведінки; виявлення специфічних особливостей девіантної поведінки в підлітковому віці, форм її вияву;

- «Соціальна робота з профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків»: визначення мети, специфіки та сутності профілактичної та корекційної діяльності; комплексу заходів (соціальних, навчально-виховних, медико-психологічних і правових), що забезпечують профілактику девіантної поведінки, зокрема в підлітковому віці; розкриття змісту системи профілактики девіантної поведінки підлітків через форми й методи первинної, вторинної, третинної профілактики; виявлення та характеристика функцій профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки (діагностичної, організаторської, координаційно-посередницької, прогностичної, конфліктно-захисної, психологічної підтримки тощо);

- «Делінквентна поведінка як різновид девіантної поведінки»: визначення сутності та особливостей цього виду девіантної поведінки, зокрема в підлітковому віці; ознайомлення студентів з тлумаченням поняття «правопорушення», визначення ознак та видів правопорушень; ознайомлення з основними поняттями та індикаторами

девіантної віктимності, роллю жертви в механізмі скоєння злочину, соціальними наслідками девіантної віктимності; аналіз причин виникнення делінквентної поведінки підлітків; визначення профілактично-корекційних заходів у роботі з делінквентними підлітками;

– «Аддиктивна поведінка як різновид девіантної поведінки»: визначення сутності аддиктивної (залежної) поведінки та її загальних ознак; форм залежної поведінки відповідно до об'єкта залежності; розкриття сутності співзалежності; аналіз чинників, що призводять до виникнення залежної поведінки, соціальних і медико-психологічних наслідків залежних форм поведінки; ознайомлення студентів з основними напрямками та формами профілактики і корекції аддиктивних форм поведінки;

– «Патохарактерологічний, психопатологічний та заснований на гіперздібностях типи девіантної поведінки»: визначення сутності, загальних ознак і причин виникнення зазначених різновидів девіантної поведінки; аналіз наслідків патохарактерологічної, психопатологічної поведінки; ознайомлення студентів із засобами профілактики та корекції зазначених різновидів девіантної поведінки; характеристика девіації, заснованої на гіперздібностях;

– «Агресивна та суїцидальна поведінка»: визначення понять «агресія», «агресивна поведінка», «суїцид», «суїцидальна поведінка»; ознайомлення студентів із сутністю агресивної поведінки, аналіз загальних особливостей агресивних підлітків; характеристика суїцидальної поведінки, її закономірностей, визначення типології суїцидів; ознайомлення із заходами профілактики та корекції агресивної та суїцидальної поведінки підлітків;

– «Втечі з дому, бродяжництво, жебрацтво»: виявлення причин, що призводять до втечі підлітків з дому, причин бродяжництва тощо; ознайомлення студентів з методами профілактики та корекції цих девіацій;

– «Інші різновиди девіацій, їх профілактика та корекція»: ознайомлення студентів з руйнівною поведінкою, вандалізмом, графіті; аналіз мотивів підлітків, що зумовлюють руйнівну поведінку; характеристика сексуальних і харчових аддикцій, аналіз причин їх виникнення та соціальних наслідків; визначення методів профілактики та корекції зазначених девіацій.

Як було зазначено, практичні заняття передбачають розв'язання майбутніми соціальними працівниками кейсів, в основу яких покладено аналіз ситуацій щодо виконання профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки, узятих з реальної практики соціальної роботи. Наприкінці кожного заняття викладач проводить його аналіз, висловлює невиявлені студентами можливі гіпотези щодо виникнення девіантної поведінки підлітка, доповнює доцільні для кожного випадку профілактично-корекційні заходи. Зауважимо, що практичні заняття присвячуються корекції та профілактиці різних типів девіантної поведінки в підлітковому віці: адиктивної; патохарактерологічної та психопатологічної; агресивної та суїцидальної; втечам з дому, бродяжництву, жебрацтву; вандалізму; проявам комбінованих девіацій тощо. Кожне практичне заняття передбачає: елементи рефлексії; надання кейсів для самостійного опрацювання випадків; аналіз кейсів, відпрацьованих студентами самостійно; обговорення програм роботи з випадком, розроблених кожним зі студентів. Залежно від ступеня підготовленості групи кейси для самостійного опрацювання можуть бути однаковими для всіх студентів або різними: кожному з майбутніх соціальних працівників викладач пропонує окремий кейс.

Тренінгове навчання базується на виконанні майбутніми соціальними працівниками спеціально дібраних та систематизованих тренінгових вправ, упорядкованих таким чином, щоб формувати у студентів якості, необхідні для здійснення такої роботи. Ураховуючи, що ефективність тренінгових занять залежить від довіри учасників, потрібно підготувати студентів до тренінгової роботи, активізувати їхні пізнавальні процеси, увагу, мислення; змінити психофізичний стан учасників, надати кожному студенту можливість відчувати себе природно і безпечно. Тому

на першому тренінговому занятті викладач проводить вправу «Бар'єри комунікацій». Темати подальших тренінгових занять є: «Мотиваційна орієнтація у міжособистісних комунікаціях» (вправи «Захоплення ініціативи в діалозі», «Чарівне слово» та ін.); «Професійний саморозвиток» (вправи «Оцінювання», «Соціальна профілактика», «Контрольний лист умінь», «Пастка-капкан», «Професійний портрет» та ін.); «Самоконтроль у спілкуванні» (вправи «Гідна відповідь», «Гаряче крісло», «Вибір стратегій поведінки в конфлікті» та ін.); «Управління власними емоціями» (вправи «Події і негативні емоційні реакції», «Я і стрес», «Управління стресами» та ін.); «Розпізнання емоцій інших людей» (вправи «Словник емоцій», «Невербальний вираз емоцій і «читання» за невербальними ознаками», «Вербалізація ознак експресії емоційних станів», «Розуміння емоційного стану партнера» та ін.); «Емпатія» (вправи «Зрозумій іншого», «Відповідь за іншого», «Телефон довіри», «Переговори з клієнтом» та ін.); «Аналіз та оцінювання власної діяльності» (вправи «Стажер», «Соціальна корекція», «Вакансія», «Суд над собою», «Осмислення результатів діяльності» та ін.); «Вольова саморегуляція» (вправи «Поважна вербалізація», «Петербурзька художниця», «Лекція» та ін.).

Позааудиторна робота спрямована на самостійне виконання студентами таких завдань: визначення та аналіз чинників (біологічних, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, морально-етичних), що впливають на розвиток девіантної поведінки в підлітковому віці; підготовка 5-хвилинних доповідей із запропонованої теми (наприклад, «Чинники, що впливають на розвиток алкогольної залежності», «Особливості алкогольної залежності у підлітків», «Наркотична залежність та її характерні ознаки», «Мотиви та чинники, що сприяють залученню підлітків до наркотиків», «Особливості групової роботи та її переваги», «Тренінг та його різновиди», «Соціально-психологічний тренінг», «Функції керівника тренінгу та вимоги до нього» та ін.); опрацювання діагностичних методик на виявлення в підлітків залежності різних видів; діагностування осіб різної статі підліткового віку за методиками «Визначення схильності до поведінки, яка відхиляється від норми (А. Орел)», «Вирішення складних ситуацій» і проведення кількісного та якісного аналізу результатів; визначення та аналіз мотивів і причин суїцидальної поведінки в підлітковому віці; підготовка презентацій, що відображають статистичні відомості щодо чисельності підлітків, які живуть на вулиці, жебракують; проведення інтерв'ю з представниками соціальних служб і правоохоронних органів, волонтерами щодо заходів, які вживаються для повернення таких підлітків додому; спілкування з «дітьми вулиці» та надання пропозицій щодо вирішення проблем втеч підлітків з дому, їх бродяжництва і жебрацтва; розробка програм роботи з різними випадками щодо запропонованих кейсів, виявлення можливих методів і способів профілактично-корекційного впливу; ознайомлення із заданою тренінговою вправою, обміркування ходу її проведення, підготовка необхідних для цього матеріалів тощо.

На базі соціальних служб провідними фахівцями з соціальної роботи проводяться практичні заняття «Організація профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки на базі служби», «Особистий досвід виконання профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки». Їх найбільша цінність полягає в можливості ознайомитися з досвідом соціальної роботи на конкретних прикладах і в реальних умовах майбутньої професійної діяльності. У соціальних службах студенти мають можливість спостерігати за роботою досвідчених соціальних працівників, а також під їх керівництвом виконувати необхідні в кожному конкретному випадку заходи з профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

Волонтерська профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки дозволяє майбутнім соціальним працівникам зібрати емпіричний матеріал, який характеризує інтереси таких підлітків, визначити мотиви їх негативних вчинків, ознайомитися з умовами сімейного виховання, колом спілкування, особливостями соціально-психологічного розвитку кожного з них.

Отже, описаний тренінг-курс «Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки» не тільки забезпечує формування в майбутніх соціальних працівників знань, умінь, навичок і якостей, необхідних для успішного здійснення профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки, але й формує в них мотиваційно-ціннісне ставлення до такої роботи. Шляхи підвищення ефективності використання вищезгаданого тренінг-курсу становлять предмет подальшого наукового пошуку.

Література:

1. Волошенко М. О. Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки : навчальний посібник до тренінг-курсу / М. О. Волошенко, В. В. Корнешчук. – Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. – 130 с.
2. Корнешчук В. В. Концептуальні засади підготовленості майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності / В. В. Корнешчук, М. О. Волошенко // Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology, III(28), Issue: 55, 2015. – P. 25-27.

Корнешчук В. В., Волошенко М. А.

**ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ
К РАБОТЕ С ПОДРОСТКАМИ-ДЕВИАНТАМИ**

В статье обоснована необходимость целенаправленной подготовки будущих социальных работников к работе с подростками-девиантами, предложены дидактические средства реализации такой подготовки в ВУЗе, предполагающие использование тренингового и кейс-обучения. Раскрыто содержание апробированного тренинг-курса «Профилактико-коррекционная работа с подростками девиантного поведения». Охарактеризованы этапы подготовки будущих социальных работников к такой работе: теоретический, практический, закрепляющий.

Ключевые слова: социальный работник, подросток-девиант, профессиональная подготовка, тренинг-курс.

Korneshchuk V. V., Voloshenko M. A.

**PREPARATION OF THE FUTURE SOCIAL WORKERS
TO WORKING WITH TEENAGERS-DEVIANTS**

The article substantiates the necessity for targeted training of the future social workers working with teenagers-deviants, offers the didactic means of implementing such training at the university.

It reveals the content of the proven training course «Prevention-corrective work with teenagers of deviant behavior»: lectures, practical, training classes, as well as individual work of students.

There is suggested the structure of the lecture material, assuming the organization and synthesis of the students' knowledge about the essence, characteristics, forms and causes of the manifestation of teenage deviations; age and psychological peculiarities of teenagers-deviants; the main principles, methods, forms and means of prevention and correction of teenagers' deviant behavior.

It is shown that the formation of skills necessary for the successful implementation of preventive-corrective work with teenagers-deviants, is carried out through case-based training, which is based on the analysis of the situations taken from real social work practice.

There is offered a system of training exercises aimed at developing the qualities professionally important for students performing such work. There is defined the role of the students' volunteer activities in the acquisition of personal experience of preventive-corrective work with teenagers-deviants.

Keywords: social worker, teenagers-deviants, professional training, training course.